

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA a DEMOGRAFIA

SLOVAK STATISTICS
and DEMOGRAPHY

3/2022

ročník/volume 32

Recenzovaný vedecký časopis so zameraním na prezentáciu moderných štatistických a demografických metód a postupov.

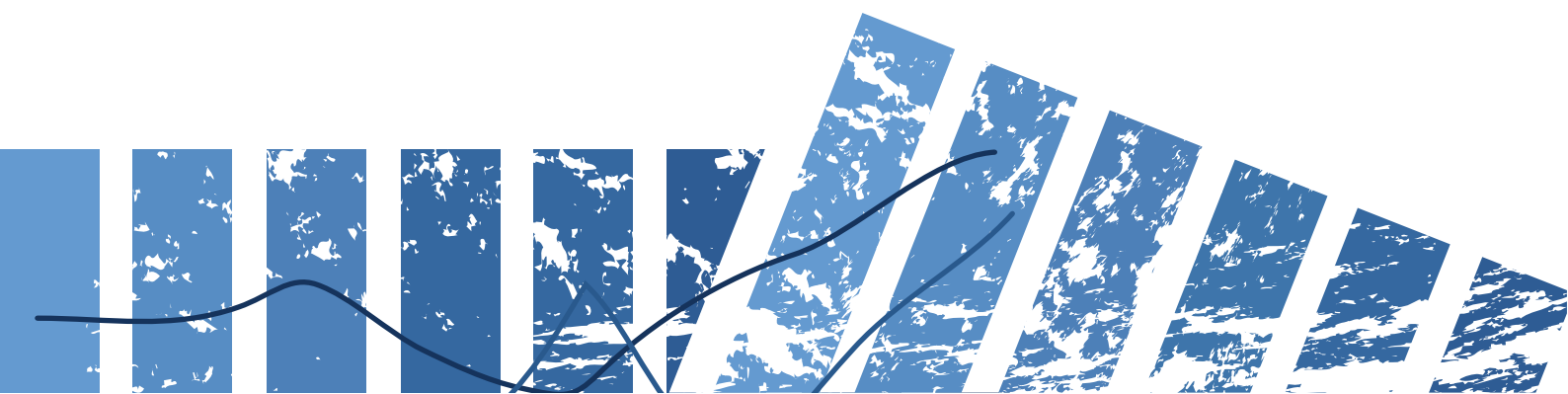
Scientific peer-reviewed journal focusing on the presentation of modern statistical and demographic methods and procedures.

Článok/Article: 1

Typ článku/Type of article: vedecký článok/scientific article

Strany/Pages: 3 – 23

Dátum vydania/Publication date: 15. júl 2022/July 15, 2022

Branislav ŠPROCHA
INFOSTAT – Výskumné demografické centrum
Centrum spoločenských a psychologických vied SAV

POKRAČUJÚCA TRANSFORMÁCIA SOBÁŠNOSTI SLOBODNÝCH NA SLOVENSKU V LONGITUDINÁLNOU POHĽADE¹

CONTINUING TRANSFORMATION OF NUPTIALITY IN SLOVAKIA IN A LONGITUDINAL PERSPECTIVE

ABSTRAKT

Sobášnosť slobodných mužov a žien na Slovensku prešla od začiatku 90. rokov viacerými dôležitými a rýchlo sa presadzujúcimi zmenami. Model skorej a takmer univerzálnej sobášnosti bol opustený. Odkladanie a s ním spojený pokles sobášnosti v mladšom veku významným spôsobom zasiahli intenzitu i časovanie tohto procesu. V staršom veku na druhej strane identifikujeme len obmedzený nárast intenzity. Keďže uvedené zmeny pôsobia už viac ako tri desaťročia, dá sa predpokladať, že sa výrazne prejavili aj na generačných ukazovateľoch. Cieľom príspevku je predstaviť analýzu sobášnosti slobodných na Slovensku v generačnej perspektíve, identifikovať rozsah zmien v dôsledku odkladania a rekuperácie. Vďaka tomu sa následne snažíme ukázať možný vývoj konečnej sobášnosti slobodných mužov a žien na Slovensku narodených v druhej polovici 70. rokov a v 80. rokoch, ktorí dospievali práve v období najväčších spoločenských zmien.

ABSTRACT

The nuptiality of single men and women in Slovakia has undergone several important and rapidly enforcing changes since the early 1990s. The model of early and almost universal marriage has been abandoned. The postponement and the associated decline in marriage rates at a younger age have significantly affected the intensity and timing of this process. In older age, on the other hand, we identify only a limited increase. As these changes have been taking effect for more than three decades, it can be assumed that they have also had a significantly affected the cohort indicators. The aim of the paper is to present an analysis of first marriages in Slovakia in a cohort perspective, to identify the extent of changes due to postponement and recuperation. Thanks to this, we subsequently try to show the possible development of the cohort first marriage rate of men and women in Slovakia born in the second half of the 70s and 80s, who were growing up at the time of the greatest social change.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

sobášnosť slobodných, generácia, časovanie, odkladanie, rekuperácia, Slovensko

KEY WORDS

first marriage rate, cohort, tempo, postponement, recuperation, Slovakia

¹ Príspevok je výsledkom projektu VEGA č. 2/0064/20 Pokračujúca transformácia rodinného a reprodukčného správania na Slovensku v časovom a priestorovom aspekte a APVV-20-0199 Transformácia populačného vývoja na Slovensku v regionálnom pohľade od konca 19. do polovice 20. storočia.

1. ÚVOD

Od začiatku 90. rokov minulého storočia prechádza proces sobášnosti viacerými dôležitými a v histórii Slovenska jedinečnými zmenami. V prierezovom pohľade bol predovšetkým identifikovaný výrazný pokles intenzity a následná stagnácia vstupu do prvého manželstva v posledných desaťročiach prerušovaná niekoľkými obdobia oživenia a opätovného poklesu. Až približne v posledných 5 rokoch bolo možné identifikovať významnejší a dlhšie trvajúci rast, ktorý však prerušili nepriaznivé podmienky pandemického roka 2020. Okrem zmien v intenzite sobášnosti slobodných mužov a žien pozorujeme tiež dôležité posuny v celkovom vekovom profile a s tým súvisiacom časovaní manželského štartu. Predovšetkým došlo k významnému poklesu sobášnosti v mladšom veku, posunu maximálnej úrovne do vyššieho veku a tiež k určitému obmedzenému nárastu intenzity vstupu do prvého manželstva. To sa odzrkadlilo aj na priemernom veku pri prvom sobáši. Jeho kontinuálny rast sa zastavil len relatívne nedávno. Aj v tomto prípade však pandemický rok 2020 priniesol oživenie tohto trendu.

Keďže tieto hlavné tranzičné znaky pozorujeme v slovenskej populácii už viac ako tri desaťročia, dá sa očakávať, že sa prejavia aj na hodnotách generačných ukazovateľov. Kým prierezové analýzy demografických procesov na Slovensku sú štandardným prístupom hodnotenia vplyvu celospoločenskej, hospodárskej, kultúrnej a politickej transformácie, longitudinálny prístup bol aplikovaný len výnimočne.

Cieľom príspevku je predstaviť hlavné vývojové zmeny, ktorými sobášnosť slobodných na Slovensku prešla z generačnej perspektívy. Zameriame sa nielen na vývoj intenzity, ale aj na jej vekové rozloženie a časovanie vstupu do prvého manželstva. Zvlášť pritom budeme analyzovať tento proces na strane mužov a žien. V druhej časti príspevku sa zameriame na zmeny generačnej sobášnosti, ktoré boli podmienené procesom odkladania manželského štartu prostredníctvom tzv. benchmark modelu. Pokúsime sa tiež na základe identifikovaných objemov odkladania a rekuperácie určiť vývojové smerovanie konečnej sobášnosti pre generácie mužov a žien narodené v 70. a 80. rokoch.

2. DÁTA A METÓDY

Základom našich analýz sú prierezové tabuľky sobášnosti slobodných mužov a žien. Za obdobie rokov 1961 – 1988 boli publikované Federálnym štatistickým úradom [3] a za nasledujúce roky 1989 – 2020 sme ich rovnakou metodikou dopočítali prostredníctvom anonymizovaných údajov Štatistického úradu Slovenskej republiky (ďalej ŠÚ SR). Keďže sú konštruované v druhom hlavnom súbore udalostí, následná úprava do generačnej podoby nebola komplikovaná. Konkrétne išlo o „vyskladanie“ pravdepodobností sobáša slobodných mužov a žien po príslušných generačných líniiach. Takto sme získali časový rad generačnej pravdepodobností pokrývajúcej osoby narodené od roku 1945. Staršie generácie neboli v práci využité, keďže pre ne nedisponujeme pravdepodobnosťami v mladšom veku a tým by nebolo možné konštruovať informácie pre celé generácie.

Základom konštrukcie pravdepodobnosti sobáša slobodných osôb v druhom súbore udalostí (v jednej generácii, g) je nasledujúci vzťah:

$${}^g q_{x',x'+1}^s = \frac{{}^g S_{x,x+1}^s}{1.1.t^x \cdot \frac{{}^g D_{x,x+1}^s}{2} + \frac{{}^g I_{x,x+1}^s}{2} - \frac{{}^g E_{x,x+1}^s}{2}} \quad (1)$$

${}^gq_{x',x'+1}^s$ je pravdepodobnosť sobáša slobodnej osoby vstúpiť do manželstva medzi presným vekom x' a $x'+1$ v roku (t) a generácie (g),
 ${}_{1.1.t}P_x^s$ je počet slobodných osôb vo veku (x), v roku (t) k 1.1. a generácie (g),
 ${}^gS_{x,x+1}^s$ počet sobášov slobodných osôb v dokončenom veku (x a x+1), v roku (t) a generácie (g),
 ${}^gD_{x,x+1}^s$ je počet úmrtí slobodných osôb v dokončenom veku (x a x+1), v roku (t) a generácie (g),
 ${}^gI_{x,x+1}^s$ je počet prisťahovaných slobodných osôb v dokončenom veku (x a x+1), v roku (t) a generácie (g),
 ${}^gE_{x,x+1}^s$ je počet vysťahovaných slobodných osôb v dokončenom veku (x a x+1), v roku (t) a generácie (g).²

Z takto odvodených a následne po príslušných generačných líniách zoradených pravdepodobnostiach sobáša slobodných sme konštruovali ďalšie tabuľkové funkcie. Tabuľkový koreň ${}^gI_{15}^s$ sme nastavili na 100 000 osôb. Tabuľkový počet sobášov slobodných môžeme následne odvodiť prostredníctvom nasledujúceho vzťahu:

$${}^gd_{x,x+1}^s = {}^gq_{x',x'+1}^s \cdot {}^gI_{x'}^s \quad (2)$$

pričom pre tabuľkový počet slobodných v presnom veku ($x'+1$) platí:

$${}^gI_{x'+1}^s = {}^gI_{x'}^s - {}^gd_{x,x+1}^s \quad (3)$$

Prostredníctvom vzťahov (2) a (3) sme dopočítali hodnoty jednotlivých funkcií až do veku 49 rokov a pre tabuľkový počet slobodných sme odvodili aj počet vo veku 50 rokov. Z neho sme následne konštruovali syntetický ukazovateľ intenzity sobášnosti slobodných. Keďže na začiatku sme rozsah tabuľkovej populácie slobodných osôb stanovili na 100 000, potom platí:

$${}^gTS^s = 100\,000 - {}^gI_{50}^s \quad (4)$$

alebo

$${}^gTS^s = \frac{\sum_{x=15}^{49} {}^gd_{x,x+1}^s}{{}^gI_{15}^s} \cdot 100 \quad (v\%) \quad (5)$$

Najčastejšie sa tabuľková sobášnosť slobodných v presnom veku 50 rokov (aj tabuľková prvosobášnosť) uvádza v percentuálnom vyjadrení. Jej hodnota poukazuje na podiel osôb, ktoré v danej kohorte vstúpili do manželstva do ukončenia reprodukčného veku.

Okrem vývoja generačnej pravdepodobnosti sobáša slobodných osôb budeme analyzovať aj podmienenú pravdepodobnosť uzavretia prvého manželstva vo vybraných vekových intervaloch. Tie nás informujú o šanci slobodného muža oženiť sa, resp. slobodnej ženy vydať sa v priebehu daného veku (napr. medzi 20. a 25., 30. a 35. rokom).

² Tento vzťah nadväzuje na vzťahy publikované v prácach [8, 14] a rozširuje ich.

Na analýzu generačných zmien v časovaní sobášnosti a jej vekového rozloženia u slobodných mužov a žien na Slovensku využijeme hodnoty generačného tabuľkového priemerného veku pri prvom sobáši.

Tabuľkový generačný priemerný vek mužov a žien pri prvom sobáši vychádza z tabuľkového počtu sobášov slobodných a možno ho vyjadriť nasledujúcim vzťahom:

$${}^gTPV^s = \frac{\sum_{x=16}^{49} (x+1) \cdot {}^g d_{x,x+1}^s}{\sum_{x=16}^{49} {}^g d_{x,x+1}^s} \quad (6)$$

V ďalšej časti príspevku sme sa snažili určiť ako transformačné zmeny a najmä proces odkladania sobášov slobodných do vyššieho veku a zatiaľ obmedzené oživenie sobášnosti najmä v druhej polovici reprodukčného obdobia podmienili úroveň a charakter generačnej sobášnosti slobodných a môžu ovplyvniť celkovú sobášnosť mužov a žien narodených v druhej polovici 70. rokov a najmä v 80. rokoch. Vychádzame pritom z modelu navrhnutého Sobotkom a kol. [15] a na účely procesu sobášnosti aplikovaného napríklad Yoo [22].

Základom je identifikácia tzv. referenčnej generácie (r). V zmysle práce Sobotka a kol. [15] sme za takúto určili generáciu, od ktorej kontinuálne najmenej v 5 nasledujúcich generáciách nachádzame rast hodnôt tabuľkového priemerného veku pri prvom sobáši. Na základe uvedenej podmienky sme za referenčnú určili generáciu mužov a žien z roku 1965.

Miera odkladania generačnej sobášnosti slobodných v analyzovanej generácii (g) prezentuje maximálny rozdiel v kumulovanej generačnej tabuľkovej sobášnosti slobodných medzi analyzovanou (g) a referenčnou generáciou (r):

$${}^gMO^s = \sum_{x=16}^m ({}^g d_{x,x+1}^s - {}^r d_{x,x+1}^s) \quad (7)$$

Predmetný objem odkladania tabuľkovej sobášnosti slobodných sa počíta od 16 rokov po vek (m), v ktorom diferencia kumulatívnych tabuľkových sobášov medzi analyzovanou a referenčnou generáciou dosahuje maximálnu úroveň.

Mieru rekuperácie generačnej tabuľkovej sobášnosti následne definujeme ako rozdiel tabuľkovej sobášnosti slobodných medzi sledovanou a referenčnou generáciou od veku maximálneho rozdielu (m) až po koniec reprodukčného obdobia:

$${}^gMR^s = \sum_{x=m}^{50} ({}^g d_{x,x+1}^s - {}^r d_{x,x+1}^s) \quad (8)$$

V kontexte uvedeného je zrejmé, že rozdiel medzi mierou rekuperácie a odkladania následne predstavuje výslednú diferenciu generačnej sobášnosti medzi analyzovanou a referenčnou generáciou:

$$\Delta^{g \rightarrow r} TS^s = {}^gMR^s - {}^gMO^s \quad (9)$$

Úspešnosť rekuperácie je možné explicitne vyjadriť prostredníctvom indexu rekuperácie. Ten dáva do vzájomného pomeru mieru rekuperácie a mieru odkladania. Vyjadruje, aká časť z odloženej generačnej tabuľkovej sobášnosti slobodných v mladšom veku sa realizovala vo vyššom veku:

$$IR^g = \frac{MR^g}{|MO^g|} \cdot 100 \text{ (v \%)} \quad (10)$$

Z uvedeného vzťahu je zrejmé, že ak hodnota indexu je nižšia ako 100 %, hovoríme o deficite, keďže nárast sobášnosti slobodných vo vyššom veku nedokázal vykryť identifikovaný pokles u mladších osôb. V niektorých situáciách, najmä na začiatku transformácie môže vzniknúť v niektorých generáciách stav, keď index hranicu 100 % dosiahne alebo ju aj prekročí. V tomto zmysle uvedeného hovoríme, že rekuperácia plne nahradila odkladanie alebo dokonca nastala nadkompenzácia (*overcompensation*).

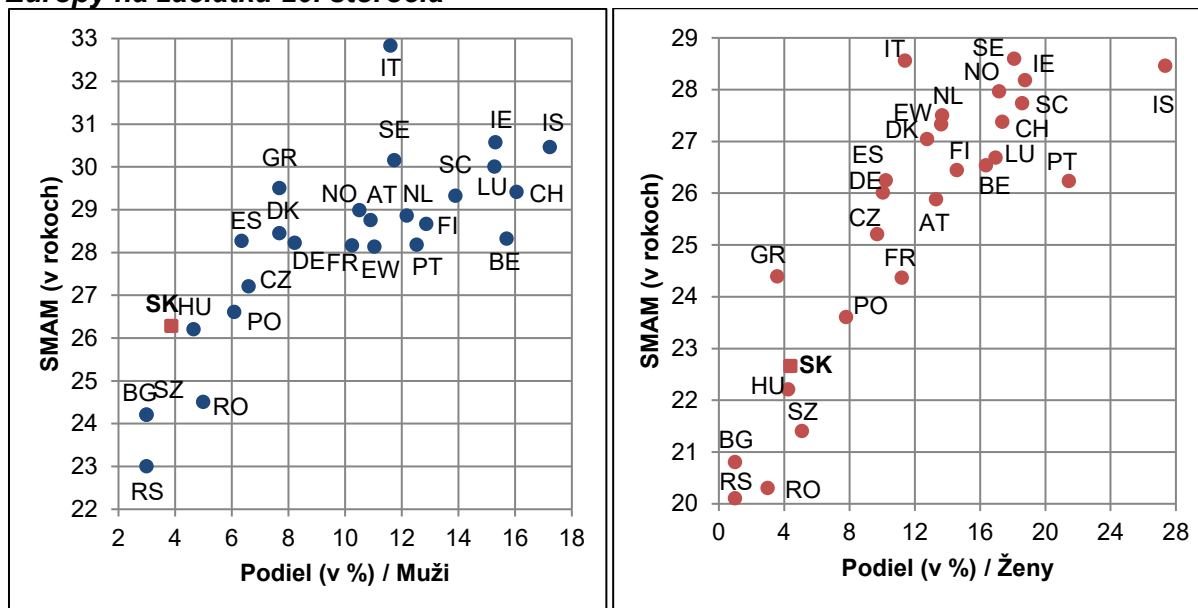
Znalosť generačnej tabuľkovej sobášnosti slobodných referenčnej generácie, ako aj objemu odkladania v mladších analyzovaných generáciách umožňuje následne poukázať na možný vývoj tabuľkovej sobášnosti slobodných mužov a žien na Slovensku. S ohľadom na vek sme sa zamerali predovšetkým na osoby narodené od polovice 70. do konca 80. rokov. Vytvorili sme celkovo tri vývojové scenáre. Konštantný pracuje s poslednou známou hodnotou indexu rekuperácie, ktorú zachováva vo všetkých generáciách. Ukazuje, ako by sa vyvíjala tabuľková sobášnosť slobodných mužov a žien za predpokladu nemennosti úrovne dobiehania. Priemerný scenár aplikuje priemer indexu rekuperácie posledných 5 generácií a tento následne určuje objem dobehnutej časti odložených tabuľkových sobášov slobodných mužov a žien v daných generáciách. Vývojový scenár pracuje s vývojovým trendom a priemernou medzigeneračnou zmenou indexu rekuperácie zaznamenanou v posledných 3 generáciách.

3. HISTORICKÝ KONTEXT SOBÁŠNOSTI SLOBODNÝCH NA SLOVENSKU

Hajnalove [4] rozdelenie európskeho priestoru z hľadiska intenzity a časovania sobášnosti radí Slovensko medzi populácie vyznačujúce sa tzv. východoeurópskym režimom. Preň bol typický skorý vstup do prvého manželstva a celkovo vyššia sobášnosť. Tá sa odrážala následne na celkovo nižšom zastúpení trvalo slobodných osôb na konci reprodukčného veku [4, 6]. Pre začiatok 20. storočia to jasne potvrdzujú grafy č. 1 a 2 prezentujúce podiel slobodných mužov a žien po skončení reprodukčného obdobia a hodnoty priemerného počtu rokov, ktoré osoby prežijú ako slobodné (SMAM).³ Slovensko spoločne s niektorými ďalšími krajinami východnej Európy dosahovalo nízke hodnoty oboch indikátorov, kým vo viacerých populáciách severnej a západnej Európy môžeme jednoznačne identifikovať signifikantne neskoršie začiatky manželskej dráhy u mužov a najmä žien, ako aj celkovo vyššie podiely tých, ktorým sa nepodarilo do veku 50 rokov uzavrieť manželstvo.

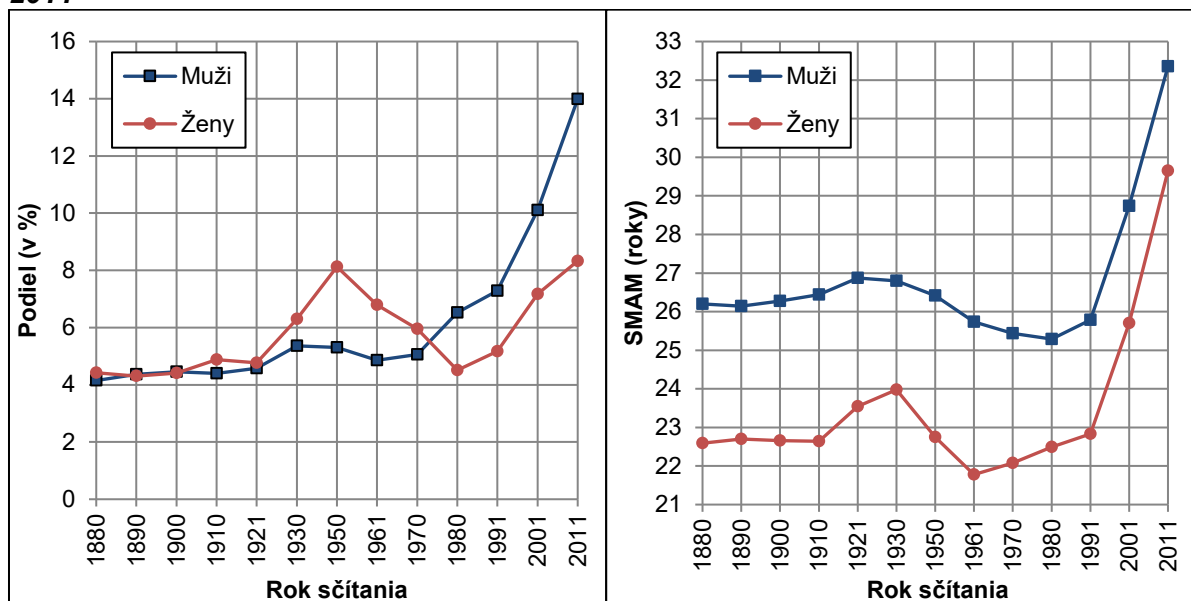
³ *Ide o ukazovateľ SMAM (singulate mean age at marriage), ktorý je konštruovaný z podielu slobodných osôb podľa veku (a pohlavia) z výsledkov sčítaní obyvateľov a v čase nedostupných potrebných údajov predstavuje alternatívu k priemernému veku pri prvom sobáši. Bližšie k metodike výpočtu napr. [19].*

Graf č. 1 a 2: Podiel slobodných mužov a žien na konci reprodukčného veku a priemerný počet rokov, ktoré prežila osoba ako slobodná vo vybraných populáciách Európy na začiatku 20. storočia

Zdroj údajov: [13], výpočty autora

Graf č. 3 a 4: Vývoj podielu slobodných mužov a žien a priemerného počtu rokov, ktoré prežili ako slobodní do veku 50 rokov na Slovensku, sčítania obyvateľov 1880 – 2011

Zdroj údajov: ŠÚ SR, výpočty autora

Charakter sobášnosti významným spôsobom ovplyvnil následne vojnový konflikt. Okrem prepadu intenzity s akou do manželstva vstupovali osoby na území Slovenska, sa dosah vojny odzrkadlil aj v medzivojnovom období. Predovšetkým v prvých povojnových rokoch nastala kompenzačná fáza, keď sobášnosť v prierezovom pohľade dosahovala enormne vysoké hodnoty. To bolo podmienené nielen realizáciou v dôsledku nepriaznivej situácie odložených a za niekoľko rokov naakumulovaných a nerealizovaných zámerov na uzavretie manželstva, ale aj zvýšenou snahou vdov (a prípadne vdovcov) o ďalší sobáš. Efekt tejto

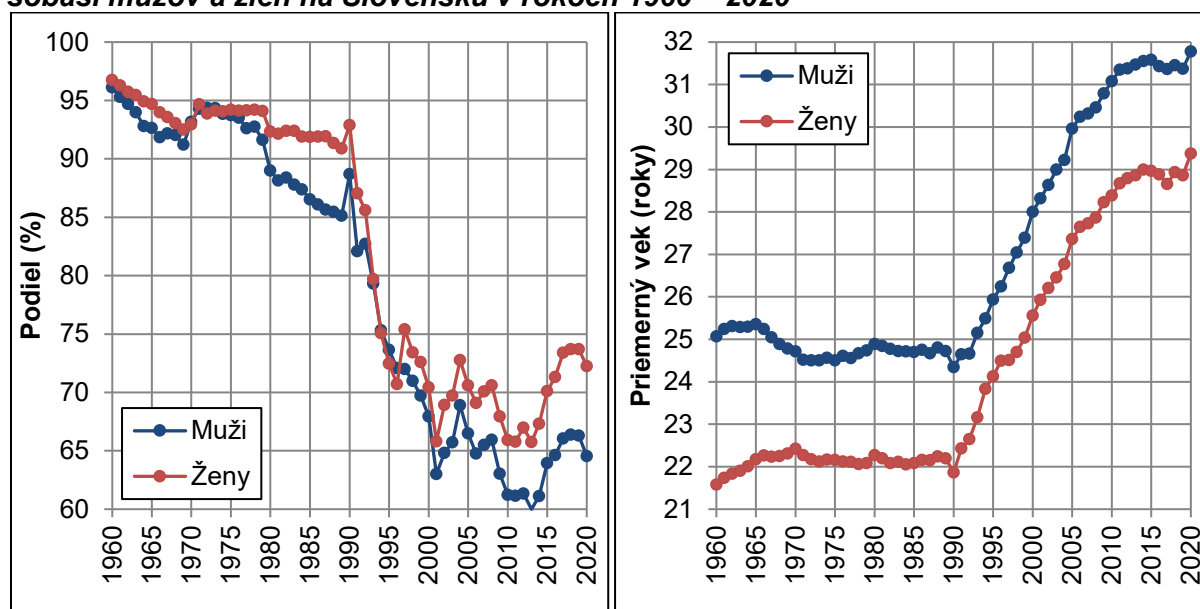
kompenzačnej fázy sa však už v prvej polovici 20. rokov vytratil [16]. Z hľadiska úrovne sobášnosti a jej časovania najmä v spojitosti so slobodnými osobami vznikol značný nepomer medzi počtom potenciálnych ženíchov a vekovo príbuzných neviest, ktorý sformovali značné vojnové straty. Aj vďaka tomu v podstate celé medzivojnové obdobie môžeme pozorovať vyššiu pravdepodobnosť uzavretia manželstva u slobodného muža, ako tomu bolo u ženy [16, 17]. Tento aspekt sa napokon prejavil aj na vývoji podielu trvalo slobodných osôb a priemerného počtu rokov, ktoré muži a ženy strávili v reprodukčnom období ako slobodní (graf č. 3 a 4).

Z prierezového hľadiska je potrebné ešte doplniť, že proces sobášnosti na Slovensku v tomto období negatívne zasiahli dôsledky veľkej hospodárskej krízy v 30. rokoch a k poklesu nastal aj v spojitosti s problematickou politickou situáciou po Mníchovskej dohode a Viedenskej arbitráži vedúcimi k rozpadu Československej republiky a vzniku samostatného štátu. Ako ukázali Šprocha a Tišliar [17] nasledujúce obdobie Slovenskej republiky s výnimkou posledného vojnového roku prinieslo oživenie sobášnosti, ku ktorému nemalou mierou prispelo aj nastavenie štátnej populačnej politiky podporujúce vstup do manželstva. Po odznení vojnových operácií na území Slovenska už veľmi skoro nastáva opätovný nárast sobášnosti. Okrem povojnovej sobášnej kompenzačnej fázy sa však v celom európskom priestore postupne vytvorila priaznivá „sobášna klíma“. V tomto „zlatom veku rodiny“ sme svedkami významného nárastu sobášnosti a skoršieho uzatvárania manželských zväzkov, a to aj v populáciách, pre ktoré bol v zmysle Hajnalovej klasifikácie typický európsky typ sobášneho správania. Ako ukázali viaceré analýzy procesu sobášnosti [17, 19], Slovensko v tomto smere nebolo výnimkou. Špecifické reprodukčné a s rodinou súvisiace podmienky, ktoré sa postupne začali formovať v prostredí minulého politického režimu, vytvorili tzv. socialistický skleník. Ten prispel k preferencii skorých a takmer univerzálnych sobášov a mladej rodiny. V podmienkach minimálnych alternatívnych možností, pri silnej normativite manželstva a materstva, verejnými opatreniami podporovanej preferencie života v manželskom zväzku, nedostatku a neznalosti účinných foriem antikoncepcie nevznikal ani tlak na odkladanie vstupu do manželských zväzkov. Naopak ako potvrdili napríklad Šprocha a Tišliar [17], v 40. a 50. rokoch došlo ešte k väčšiemu utuženiu modelu skorých sobášov, keď najmä u mužov môžeme identifikovať pomerne významný pokles hodnôt priemerného veku pri prvom sobáši. Nasledujúci vývoj sa niesol v podstate v znamení existencie viac menej stabilného modelu skorej a takmer univerzálnej sobášnosti slobodných mužov a žien. Na rozdiel od krajín bývalého východného bloku na západ od železnej opony sa priaznivý efekt „zlatého veku rodiny“ v priebehu 60. rokov vyčerpá. Postupne sa naštartovali viaceré komplexné zmeny v reprodukcii, ktoré pri sobášnosti viedli predovšetkým k odkladaniu až odmietaniu vstupu do manželstva, nahradeniu časti manželských zväzkov rôznymi typmi neformálnych zväzkov, ako aj celkovému nárastu podielu mužov a žien, u ktorých absentuje akákoľvek skúsenosť so životom v manželstve [21]. Pre tieto vývojové diferencie sa Slovensko spolu s ďalšími postkomunistickými krajinami značne odlišovali v charaktere sobášneho správania na konci 80. rokov [5, 7].

Historický, navonok stabilný a dlhé desaťročia sa potvrdzujúci model skorého a takmer univerzálneho manželstva však nenašiel u mladých mužov a žien ani na Slovensku väčšiu oporu. V zmenených spoločenských, hospodárskych, politických a kultúrnych podmienkach môžeme jednoznačne pozorovať nástup

viacerých významných a pre Slovensko aj historicky jedinečných zmien. Tie navyše, ako to potvrdzujú viaceré prierezové analýzy [1, 2, 9, 10, 17], prebiehajú od začiatku 90. rokov veľmi dynamicky a v mnohých aspektoch aj nezvratne. Predovšetkým po roku 1990 nastali viaceré zmeny, ktoré mohli tento vývoj významne urýchliť. K nim môžeme napríklad zaradiť zrušenie mladomanželských pôžičiek a niektoré ďalšie problematické zásahy do systému rodinnej a sociálnej politiky, zastavenie hromadnej bytovej výstavby a faktické zrušenie systému nájomného bývania, infláciu a s ňou spojený prudký a nekontrolovaný rast cien, rastúcu nezamestnanosť a tým celkové zhoršenie životných podmienok mladých ľudí. Z hľadiska sobášnosti sa hlavným znakom stal prepád celkovej intenzity sprevádzaný významným posunom v časovaní prvého sobáša [17]. Aj keď z hľadiska intenzity môžeme v posledných dvoch desaťročiach zaznamenať určité vývojové fázy oživenia, tieto boli veľmi skoro prerušené ďalším poklesom (graf. č. 5). Rovnako aj v prípade časovania sa až v posledných rokoch dá hovoriť o určitej stabilizácii hodnôt priemerného veku mužov a žien pri prvom sobáši (graf č. 6).

Graf č. 5 a 6: Vývoj tabuľkovej sobášnosti slobodných a priemerného veku pri prvom sobáši mužov a žien na Slovensku v rokoch 1960 – 2020

Zdroj údajov: ŠÚ SR, výpočty autora

Viac ako tri desaťročia trvajúce pôsobenie týchto zmien sa odráža nielen vo výraznej premene rodín a domácností [2, 9, 18], ale aj v samotnej štruktúre populácie Slovenska podľa rodinného stavu. Sme svedkami významného nárastu počtu a podielu slobodných osôb v reprodukčnom veku, počtu rokov prežitých mimo manželstva, čo sa už čiastočne odzrkadľuje aj na zastúpení mužov a žien bez skúseností so životom v manželskom zväzku (graf č. 3). Vzhľadom na dlhodobú skúsenosť slovenskej spoločnosti s týmito razantnými zmenami v sobášnom správaní, ktoré sú podrobne analyzované predovšetkým v prierezovom pohľade, je tiež dôležitou otázkou, ako sa tieto zmeny prejavili v generačných ukazovateľoch. Práve aplikácia longitudinálneho prístupu a analýza generačného vývoja procesu sobášnosti bude predmetom ďalšej kapitoly.

4. GENERAČNÁ ANALÝZA SOBÁŠNOSTI SLOBODNÝCH

Značná stabilita mechanizmov vedúcich v prierezovom pohľade ku skorému a takmer univerzálnemu modelu sobášneho správania mužov a najmä žien na Slovensku pôsobiach v podstate až do konca 80. rokov minulého storočia formovala aj charakter generačných ukazovateľov sobášnosti slobodných.

V najstarších analyzovaných generáciách sa tabuľková sobášnosť slobodných mužov i žien pohybovala výrazne nad hranicou 90 %. Do určitej miery k tomu mohol prispieť aj komplex pronatalitne a prorodinne orientovaných opatrení prijímaných na konci 60. a začiatkom 70. rokov. Smerom k mladším generáciám však zaznamenávame nástup určitého poklesu. O niečo skôr k nemu došlo u mužov a v ich prípade bol aj o niečo dynamickejší. Na druhej strane je však potrebné tiež doplniť, že toto zníženie hodnôt generačnej sobášnosti bolo vo všeobecnosti pomerne nízke. Potvrdzujú to aj nasledujúce údaje. U mužov identifikovaná úroveň generačnej sobášnosti dosiahla maximum u osôb narodených v roku 1948, keď podľa generačných tabuliek vstúpilo do manželstva takmer 93 % slobodných mužov. V dôsledku spomínaného poklesu však u mužov z polovice 60. rokov išlo o približne 85 % osôb. Dôležitým zistením je tiež to, že najväčšou mierou k tejto zmene prispelo zníženie sobášnosti u mužov narodených v 50. rokoch, kým v generáciách z prvej polovice 60. rokov sa situácia viac-menej stabilizovala.

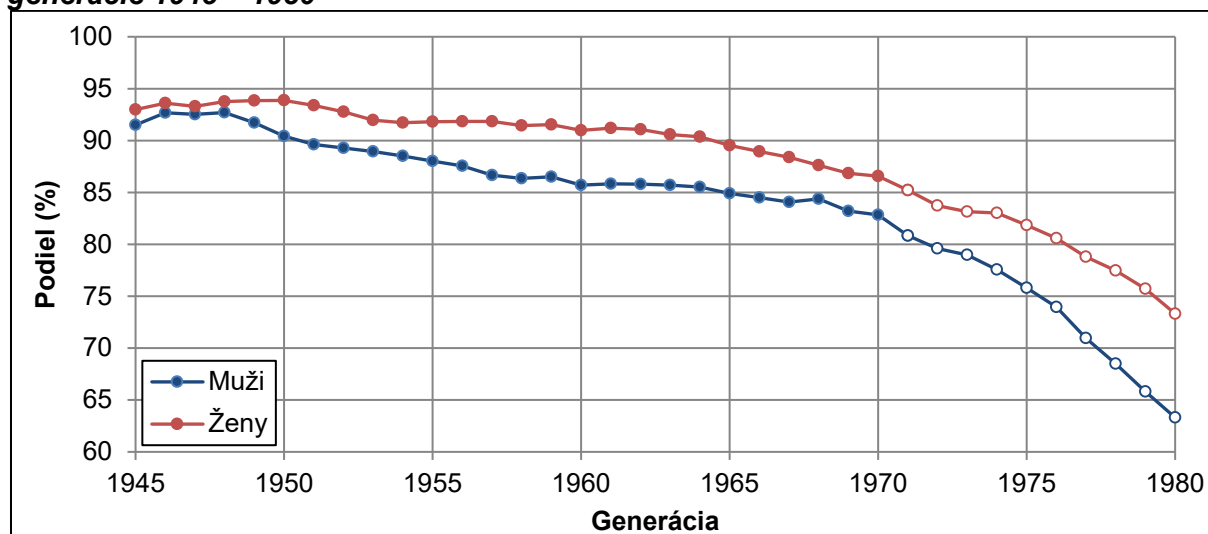
U žien tento pokles nebol taký výrazný. Z maximálnej úrovne takmer 94 % v generácii 1950 v nasledujúcich štyroch ročníkoch generačná sobášnosť klesla pomerne rýchlo na necelých 92 %. Na tejto úrovni sa však následne udržiavala v podstate až do generácií z prvej polovice 60. rokov. U nich môžeme identifikovať nástup ďalšej fázy znižovania. Vďaka tomu sa podľa údajov generačných tabuliek sobášnosti slobodných v skupine žien narodených v roku 1965 vydalo približne 90 % osôb.

Ako ukazuje graf č. 7, u mužov a najmä žien narodených v druhej polovici 60. rokov nastal ďalší pokles generačnej sobášnosti. Ide o generácie, ktoré sú označované ako prvé zasiahnuté celkovou premenou reprodukčného správania a zmenami, ktoré priniesla transformácia po roku 1989. Tento proces pritom o niečo dynamickejšie prebiehal u žien, a preto generačná sobášnosť klesla zo spomínaných 90 % na niečo viac ako 86 % u žien narodených v roku 1970. V mužskej časti populácie sa medzi generáciami 1965 a 1970 sobášnosť znížila z približne 85 % na necelých 83 %.

Mladšie generácie prezentované na grafe č. 7 prázdnyimi značkami v čase písania textu ešte neboli vo veku 50 a viac rokov, preto údaje sú len predbežné. Najmä v prípade osôb narodených v prvej polovici 70. rokov však vzhľadom na veľmi nízku intenzitu sobášnosti slobodných vo veku 45 – 49 rokov môžeme očakávať, že sa nebudú výraznejšie odlišovať od reality. Znamenalo by to nielen pokračovanie trendu znižovania generačnej sobášnosti, ale aj jeho medzigeneračnú dynamizáciu. Pri aplikovaní prierezovej úrovne sobášnosti slobodných vo veku nad 40 rokov môžeme pre najmladšie generácie z druhej polovice 70. rokov odhadovať, že generačná sobášnosť postupne klesne u žien na hranicu 75 % a u mužov sa bude pohybovať okolo hodnoty 65 %. Znamenalo by to, že štvrtina žien a približne tretina mužov z týchto generácií na Slovensku by do dovŕšenia 50. roku života nemala žiadnu skúsenosť so životom v manželstve. Detailnejšie sa možnými vývojovými

scenármi aj smerom ku generáciám osôb narodených v 80. rokoch budeme venovať v nasledujúcom texte.

Graf č. 7: Generačná tabuľková sobášnosť slobodných mužov a žien na Slovensku, generácie 1945 – 1980

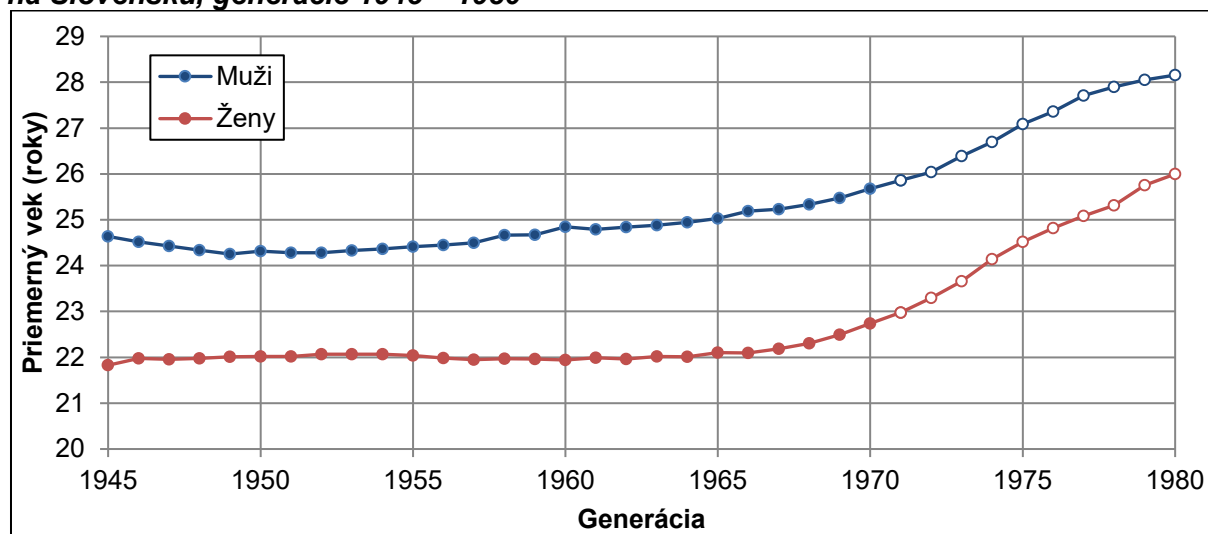
Pozn.: Znaky bez výplne prezentujú údaje pre generácie, ktoré v čase písania článku ešte neboli vo veku 50 rokov a viac rokov.

Zdroj údajov: ŠÚ SR, výpočty autora

Vysoká úroveň generačnej sobášnosti mužov narodených v druhej polovici 40. rokov minulého storočia bola čiastočne podporená aj miernym poklesom hodnôt generačného priemerného veku pri prvom sobáši. U mužov sa znížil z približne 24,6 roka na 24,2 roka. Celkovo však išlo o vývoj, ktorý zasiahol len niekoľko po sebe idúcich populačných ročníkov, pretože v generáciách z polovice 50. rokov už identifikujeme stabilizáciu, ktorú následne vystriedal dokonca mierny medzigeneračný rast. Kým slobodní muži narodení v polovici 50. rokov minulého storočia vstupovali do manželstva v priemere vo veku 24,5 roka, o desať generácií neskôr sa priemerný vek pri prvom sobáši dostal už na hranicu 25 rokov. Tento vývoj sa dá označiť ako jeden z dôležitých vnútorných faktorov spomínaného poklesu generačnej sobášnosti slobodných mužov na Slovensku.

U slobodných žien v prvých povojnových generáciách došlo najprv k miernemu nárastu a následnej dlhodobej stabilizácii hodnôt generačného priemerného veku pri prvom sobáši. V podstate až do skupiny žien narodených v polovici 60. rokov sa hodnota generačného priemerného veku pri prvom sobáši pohybovala na úrovni 22 rokov.

Práve od osôb narodených v polovici 60. rokov nachádzame na Slovensku kontinuálne a medzigeneračne dynamicky sa presadzujúce zvyšovanie priemerného veku pri prvom sobáši. Muži narodení v roku 1970 už preto dosahovali takmer 25,7 roka a u žien sa dostal nad hranicu 22,7 roka. Aj keď vývoj časovania sobášnosti v mladších generáciách ešte nie je ukončený, na to, aby sme si urobili predstavu o celkovej dynamizácii procesu odkladania manželského štartu, stačia aj zatiaľ predbežné údaje. Podľa nich sa medzi generáciami 1965 – 1980 zvýšila hodnota priemerného veku pri prvom sobáši u mužov o viac ako 3 roky a u žien dokonca o takmer 3,9 roka.

Graf č. 8: Generačný tabuľkový priemerný vek mužov a žien pri prvom sobáši na Slovensku, generácie 1945 – 1980

Pozn.: Znaky bez výplne prezentujú údaje pre generácie, ktoré v čase písania článku ešte neboli vo veku 50 rokov a viac rokov.

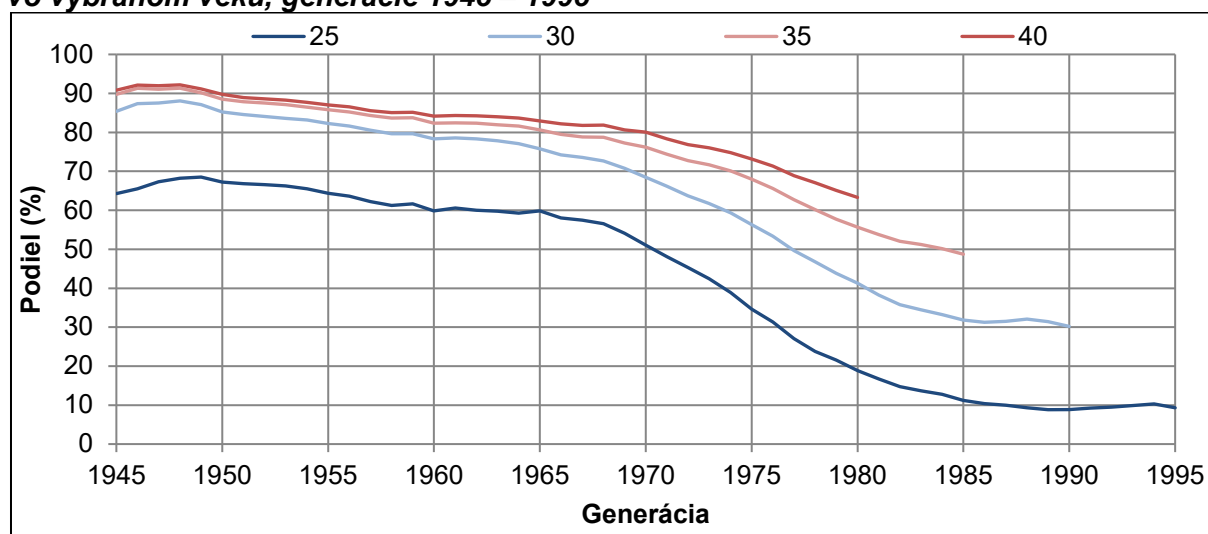
Zdroj údajov: ŠÚ SR, výpočty autora

Celková transformácia rodinného a reprodukčného správania zasahuje na Slovensku predovšetkým osoby narodené od druhej polovice 60. rokov [11, 12, 17]. Keďže získané výsledky z generačných tabuliek sobášnosti slobodných zatiaľ pokrývajú len malú vzorku týmito zmenami ovplyvnených skupín mužov a žien, je dôležité pre uchopenie celého procesu poznať aj vývoj v mladších generáciách vo veku neukončenej reprodukcie.

Ako ukazuje graf č. 9, podiel mužov, ktorí vstúpili do manželstva do dovŕšenia 25. roku života, sa po krátkodobom náraste k hranici 70 % následne medzigeneračne znižoval až na približne 60 % (generácie z prvej polovice 60. rokov). Opúšťanie modelu skorej sobášnosti však spôsobilo prudký pokles a následnú stabilizáciu u osôb narodených v polovici 80. rokov na hranici 10 %. Keďže vývoj v starších vekových skupinách je úzko previazaný, obdobné zmeny identifikujeme aj vo veku 30, 35 a 40 rokov. Kým napríklad medzi slobodnými mužmi narodenými po druhej svetovej vojne sa tabuľková sobášnosť slobodných dostala na a nad hranicu 85 %, v generáciách z polovice 60. rokov to bolo už len 75 %. V najmladších generáciách z druhej polovice 80. rokov však tabuľková prvosobášnosť klesla vo veku 30 rokov až k hranici 30 %. Znamená to, že v týchto skupinách zostáva mimo manželského zväzku stále približne 70 % osôb. Hodnotu 50 % tabuľková generačná sobášnosť slobodných však neprekročí ani vo veku 35 rokov u mužov narodených v polovici 80. rokov.

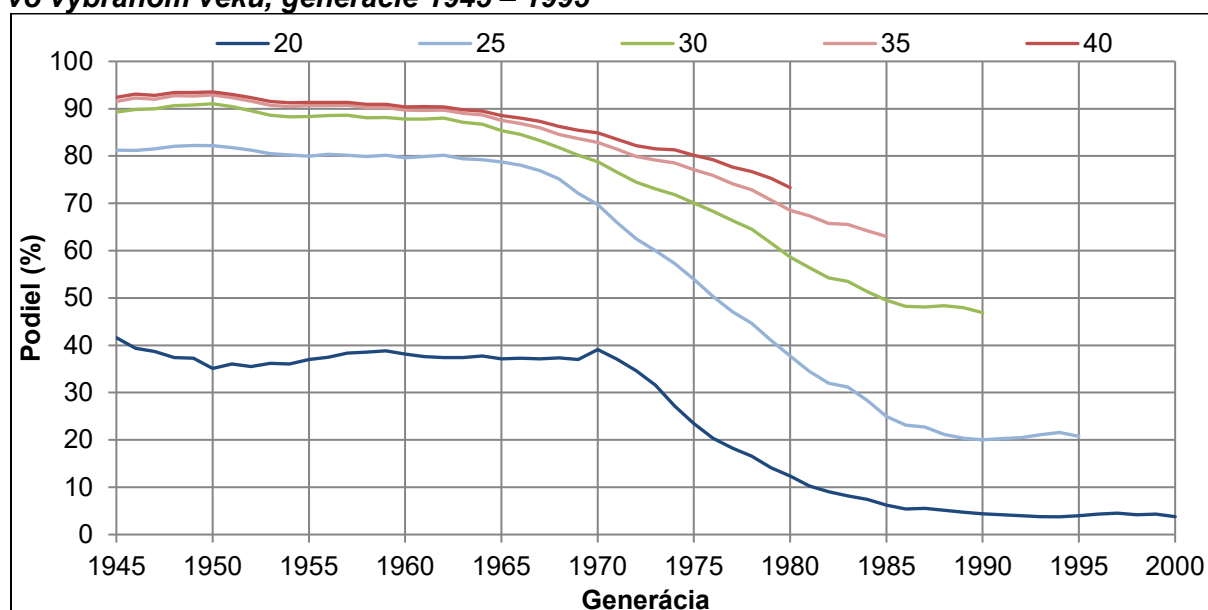
Pri pohľade na graf č. 9 je tiež dôležitá skutočnosť, že kým u starších generácií sa tabuľková sobášnosť slobodných v druhej polovici reprodukčného veku už výraznejšie nemenila, smerom k mladším skupinám význam sobášnosti po dovŕšení 30. roku života významne rastie.

Graf č. 9: Tabuľková generačná sobášnosť slobodných mužov na Slovensku vo vybranom veku, generácie 1945 – 1995

Zdroj údajov: ŠÚ SR, výpočty autora

Graf č. 10: Tabuľková generačná sobášnosť slobodných žien na Slovensku vo vybranom veku, generácie 1945 – 1995

Zdroj údajov: ŠÚ SR, výpočty autora

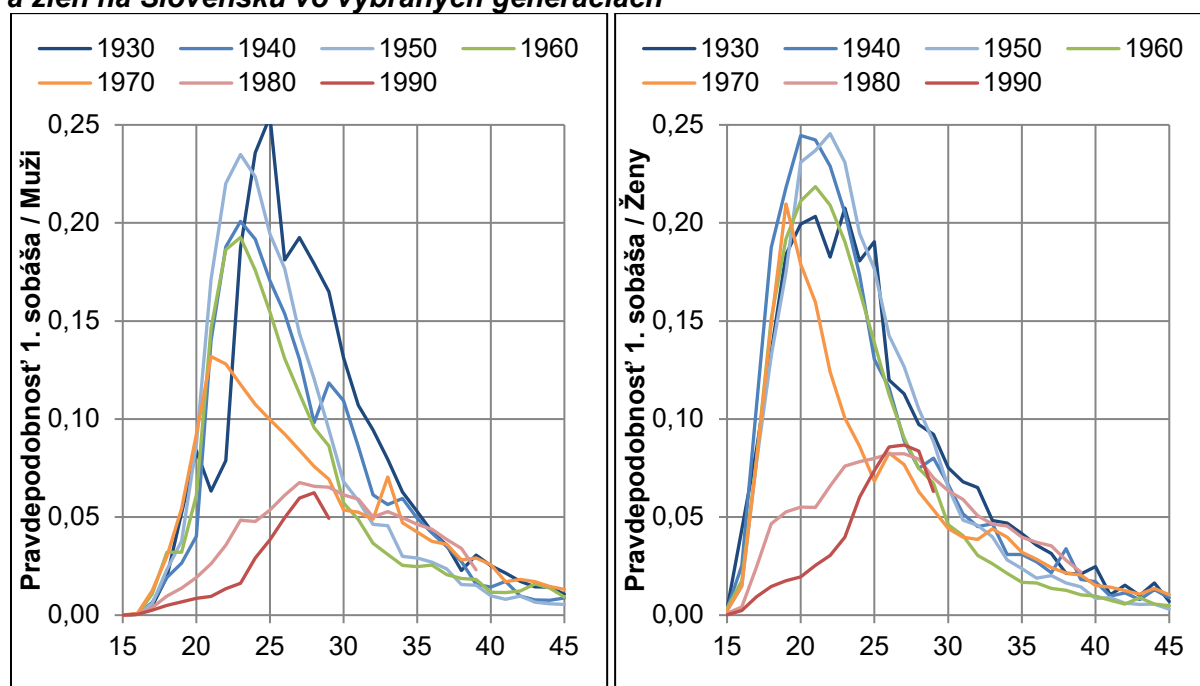
Skorý vstup do manželstva príznačný najmä u žien na Slovensku sa odzrkadlil aj na generačnej tabuľkovej sobášnosti vo veku 20 rokov. Postupne sa do tohto veku stabilizovali jej hodnoty na úrovni 35 – 40 %, čo v podstate platilo až do generácií z druhej polovice 60. rokov (graf č. 10). V mladších generáciách však došlo k prudkému poklesu a od žien narodených v polovici 80. rokov sa tabuľková prvosobášnosť dostala pod hranicu 5 %. Vo veku do 25 rokov sa vydávalo približne 8 z desiatich slobodných žien na Slovensku. Rovnako je zrejmé, že staršie vekové skupiny k celkovej generačnej sobášnosti slobodných žien prispievali už značne v obmedzenej miere (približne 10 p. b.). Dá sa teda povedať, že ak sa žena nevydala do 25. roku života, potom jej šanca na manželstvo veľmi výrazne klesala.

Uvedené výsledky tak u oboch pohlaví aj z generačného hľadiska potvrdzujú v minulosti skoré až veľmi skoré nastavenie modelu matrimoniálneho správania, ako aj výraznú koncentráciu sobášnosti slobodných osôb v úzkom vekovom intervale.

V generáciách žien od druhej polovice 60. rokov však tento model prestal postupne platiť. Výrazne a pomerne dynamicky klesla tabuľková sobášnosť slobodných aj vo veku 25 a 30 rokov. Podľa posledných údajov pre skupiny žien narodené v druhej polovici 80. rokov v tomto veku stále zostáva mimo manželského zväzku žiť ešte približne polovica z daného populačného ročníka (graf č. 10).

Asi najlepšie transformačné posuny v matrimoniálnom správaní môžeme prezentovať prostredníctvom zmien vo vekovom rozložení generačnej pravdepodobnosti sobáša slobodných mužov a žien. Ako je zrejmé z grafu č. 11 a 12, na Slovensku skutočne medzigeneračne existoval málo sa meniaci model sobášneho správania slobodných osôb. Najmä z hľadiska časovania je ľahko identifikovateľný ešte výraznejší príklon ku skorším začiatkom manželskej dráhy (najmä u mužov). Súčasne tiež pretrvávala spomínaná značná koncentrácia sobášnosti v pomerne úzkom vekovom spektre. Medzi generáciami 1960 a 1970 už jednoznačne môžeme vidieť prvé známky zmien. Zaujímavosťou pritom je, že nedošlo ani tak k poklesu sobášnosti v najmladšom veku, ale dané zníženie pravdepodobností sa dotýkalo skôr veku nad 22 rokov u mužov a nad 20 rokov u žien.

Graf č. 11 a 12: Generačná tabuľková pravdepodobnosť sobáša slobodných mužov a žien na Slovensku vo vybraných generáciách

Zdroj údajov: ŠÚ SR, výpočty autora

Dá sa predpokladať, že časť slobodných v týchto kohortách ešte na začiatku transformačného obdobia predsa len vstúpila do manželstva podľa pôvodného matrimoniálneho modelu. Ak tak neurobili, vo vyššom veku ich šance na sobáš pomerne dramaticky klesli. Navyše vývoj a úroveň pravdepodobnosti v druhej polovici reprodukčného obdobia poukazuje na veľmi obmedzenú mieru dobiehania.

U osôb narodených na začiatku 80. rokov už vidíme aj výrazný pokles sobášnosti v najmladších vekových skupinách.

Z priebehu kriviek generačnej pravdepodobností sobáša slobodných mužov a žien narodených od 70. rokov minulého storočia je zrejmé, že okrem zisteného rozsahu poklesu intenzity manželského štartu v prvej polovici reprodukčného veku, sa rozhodujúcim faktorom celkovej generačnej sobášnosti stáva to, akú časť z nich sa im podarí vo vyššom veku dobehnúť. Ako však zatiaľ naznačuje priebeh a úroveň pravdepodobností, dobiehanie sobášnosti je značne potlačené.

5. GENERAČNÁ ANALÝZA ODKLADANIA A REKUPERÁCIE SOBÁŠNOSTI SLOBODNÝCH

Proces odkladania vstupu do manželstva sa u slobodných mužov a žien začína na Slovensku presadzovať so skupinami osôb narodenými v druhej polovici 60. rokov. K jeho hlavným znakom, ako sme ukázali v predchádzajúcej analýze, patrilo predovšetkým zníženie generačnej intenzity sobášnosti v mladšom veku. To je možné vnímať aj ako dôsledok odkladania (prípadne odmietania) skorého manželského štartu. Celkový rozsah zmien je pritom možné empiricky vyjadriť prostredníctvom tzv. benchmark modelu.

Ak za referenčnú generáciu, od ktorej kontinuálne nastáva prehĺbovanie transformačných zmien matrimoniálneho správania, označíme na Slovensku generáciu 1965, potom pod pojmom odkladanie budeme myslieť kumulatívny absolútny alebo relatívny pokles generačných tabuľkových sobášov v mladšom veku, resp. vo veku, v ktorom bol tento pokles zaznamenaný (s výnimkou veku nad 30 rokov) medzi sledovanou a touto referenčnou generáciou. Dobiehanie (rekuperáciu) potom vyjadruje kumulatívny absolútny alebo relatívny nárast generačnej tabuľkovej sobášnosti v každom veku nad 25 rokov, v ktorom identifikujeme zvyšovanie generačnej sobášnosti slobodných. Ako uviedli autori tohto nástroja [15], ide o efektívny analytický nástroj, keď v longitudinálnom pohľade nastávajú dlhodobé zmeny sobášnosti slobodných v ich odkladaní do vyššieho veku, ktorý sa prejavuje poklesom sobášnosti v mladšom veku a naopak ich rekuperáciou v staršom veku. Umožňuje zistiť, aká časť sobášnosti sa v porovnaní s referenčnou kohortou odkladá, ďalej aká časť sa nahrádza vo vyššom veku a tým aj, do akej miery sa bude výsledná realizovaná konečná sobášnosť slobodných líšiť od konečnej sobášnosti vybranej referenčnej generácie. Model zároveň umožňuje analyzovať aj dynamiku a rozsah týchto zmien.

Rozdiely v generačnej sobášnosti slobodných sa v porovnaní s referenčnou generáciou 1965 v mladom veku postupne prehĺbovali. V mužskej časti populácie identifikujeme maximálny rozsah odkladania (tzv. dno) vo veku 21 rokov, keď v generácii 1990 bola sobášnosť o takmer 12 p. b. nižšia ako v referenčnej generácii z roku 1965. U žien sa maximum odkladania dosahuje už vo veku 19 rokov, a to v maximálnom zatiaľ identifikovanom rozsahu na úrovni 13 p. b.

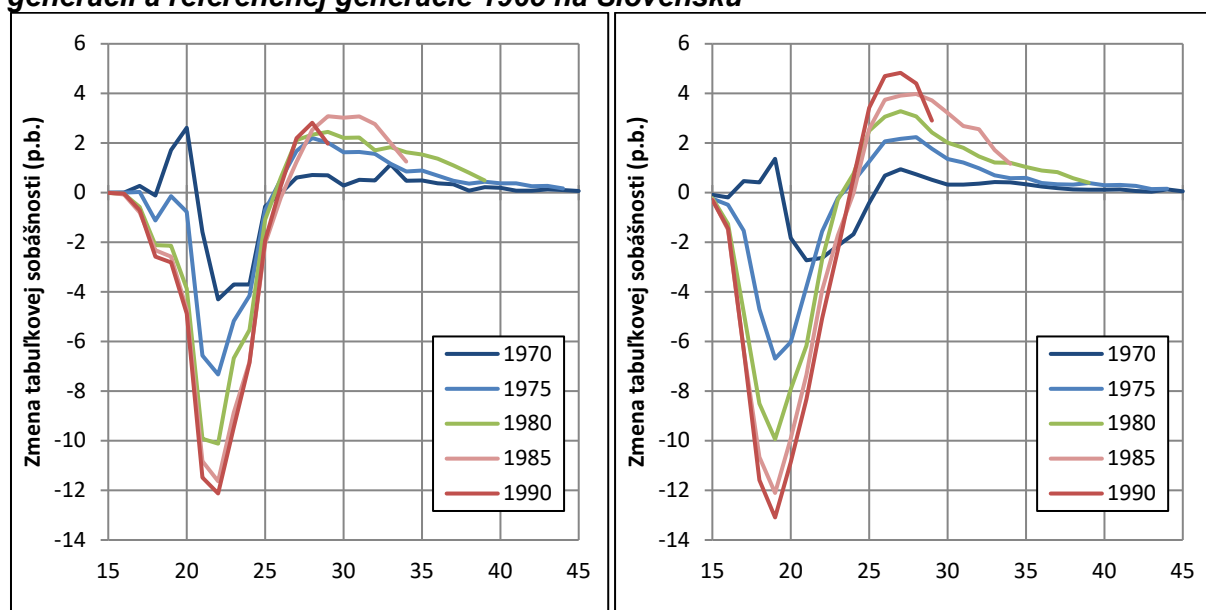
Ako je zrejmé z grafu č. 13 a 14, transformácia matrimoniálneho správania však nezasiahla všetky sledované kohorty rovnakým spôsobom. Príkladom je generácia z roku 1970, u ktorej môžeme pozorovať v najmladšom veku (do 20 rokov) mierny nárast realizovanej sobášnosti v porovnaní s referenčnou generáciou 1965. Potvrďuje to predtým vyslovený predpoklad, že časť osôb v týchto prvých

transformačných generáciách sa správala ešte podľa predchádzajúceho modelu, pričom určitou mierou k zistenému nárastu mohlo prispieť aj proklamované rušenie mladomanželských pôžičiek v roku 1991.

Z hľadiska dynamiky je zjavné, že najmä v generáciách zo 70. rokov dochádzalo k pomerne výraznému prepadu generačnej sobášnosti. Na druhej strane od generácií z 80. rokov a najmä pri porovnaní kohort z roku 1985 a 1990 môžeme vidieť, že u oboch pohlaví sa dynamika procesu odkladania výrazne spomaľuje.

Zmeny v generačnej tabuľkovej sobášnosti slobodných vo veku nad 25 rokov niesli najprv len minimálne známky rekuperácie. Týkalo sa to najmä osôb narodených na začiatku 70. rokov. S každou ďalšou generáciou je však možné vidieť postupný nárast pozitívnych rozdielov v porovnaní s referenčnou generáciou 1965. Výnimkou sú len najmladšie generácie. Či ide o trvalejší jav znamenajúci obmedzenie rozsahu oživenia sobášnosti vo vyššom veku však ukáže až vývoj v nasledujúcich rokoch. Z grafu č. 13 a 14 je zjavné, že proces rekuperácie je úspešnejší v ženskej časti populácie, pričom maximum dosahuje v mladšom veku. U mužov určité oživenie môžeme identifikovať len u osôb narodených v polovici 80. rokov.

Graf č. 13 a 14: Rozdiel tabuľkovej sobášnosti slobodných mužov a žien vybraných generácií a referenčnej generácie 1965 na Slovensku

Zdroj údajov: ŠÚ SR, výpočty autora

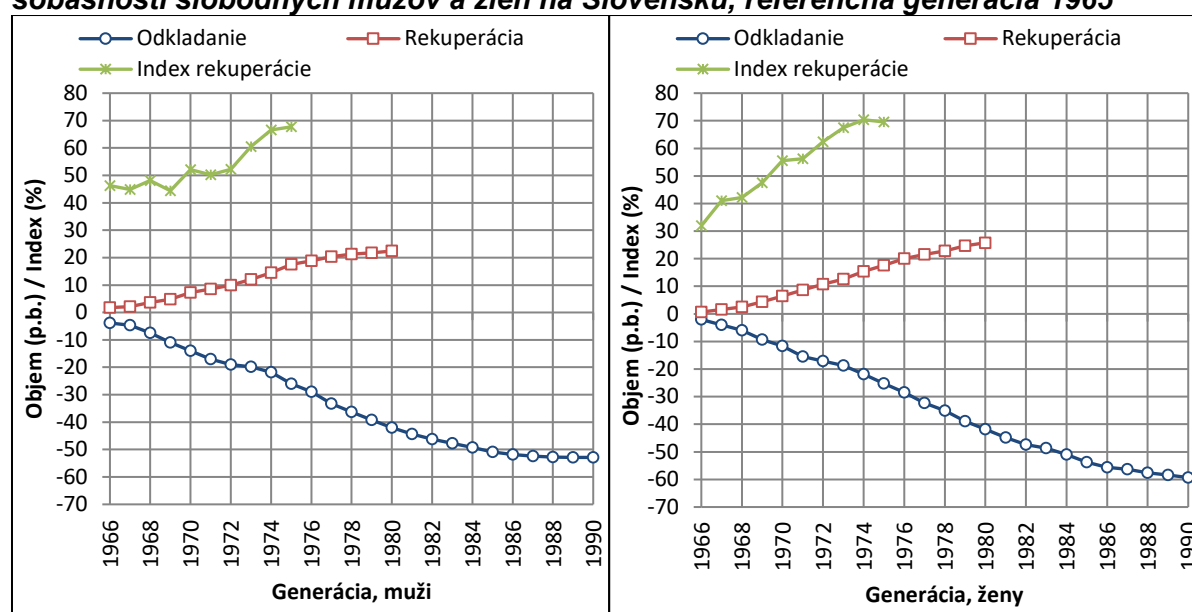
Celkový objem odkladania a rekuperácie, ako aj ich vzájomný pomer v podobe indexu rekuperácie prezentujú v medzigeneračnom vývoji graf č. 15 a 16. U mužov generačná sobášnosť slobodných v mladšom veku postupne klesla v najmladších generáciách v porovnaní s referenčnou generáciou 1965 o viac ako 50 p. b. a u žien to bolo dokonca o takmer 60 p. b. Dôležitým zistením je aj skutočnosť, že kým u mužov nastáva určitá stagnácia, u žien prehĺbovanie odkladania prebiehalo kontinuálne až do generácie 1990.

Ako sme ukázali na vývoji generačných pravdepodobností a diferenciách kumulatívnej generačnej sobášnosti, vo vyššom veku môžeme identifikovať nárast

spájaný s fázou dobiehania odloženého manželského štartu. Jeho rozsah však vzhľadom na vek v čase písania textu vieme empiricky určiť len pre určitý obmedzený počet generácií zasiahnutých transformáciou. Na ilustráciu a vzhľadom na predpokladané obmedzené zmeny sú na grafe č. 15 a 16 prezentované údaje aj za skupiny mužov a žien vo veku 40 a viac rokov.

Celkový objem rekuperácie sobášnosti slobodných sa u mužov postupne dostal u osôb narodených na konci 70. rokov už nad hranicu 20 p.b. U žien je rozsah indikovanej rekuperácie zatiaľ o niečo väčší. Navyše údaje za generácie z druhej polovice 70. rokov naznačujú v prípade mužskej časti populácie na určité spomaľovanie medzigeneračných prírastkov v objeme dobehnutých generačných sobášov, kým u žien k tomuto javu nedochádza.

Graf č. 15 a 16: Objem odkladania, rekuperácie a index rekuperácie generačnej sobášnosti slobodných mužov a žien na Slovensku, referenčná generácia 1965

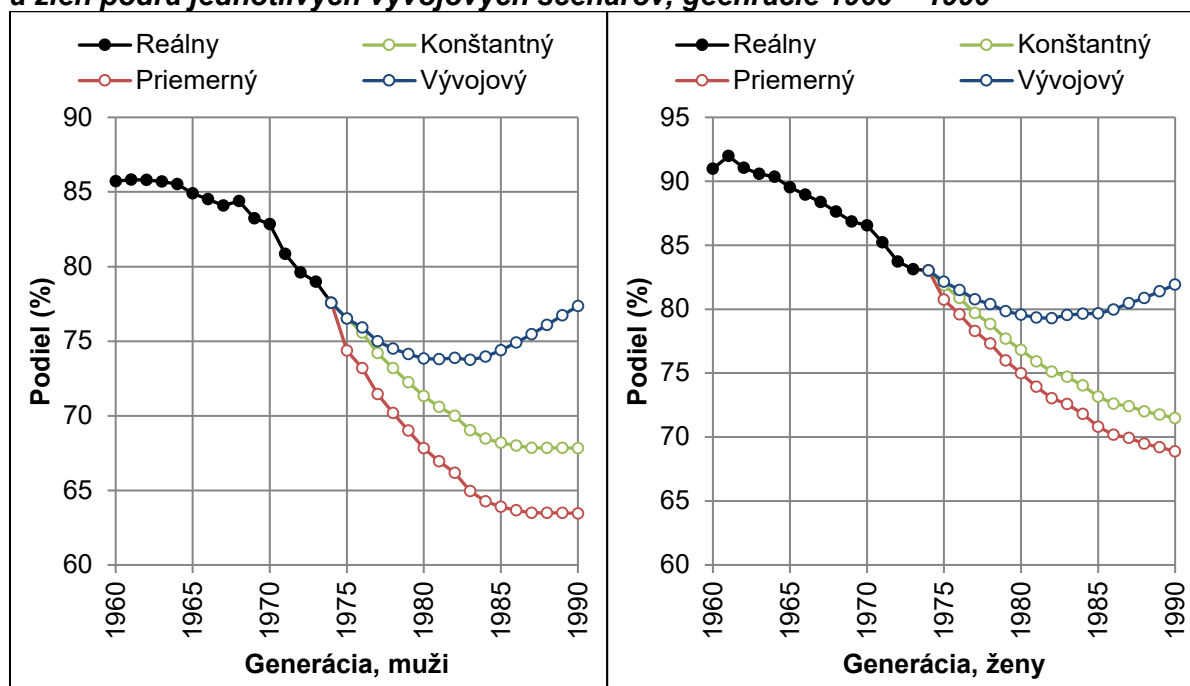
Zdroj údajov: ŠÚ SR, výpočty autora

Úspešnosť dobiehania odloženej generačnej sobášnosti, teda vyjadrenie, aká časť z nej bola realizovaná vo vyššom veku, môžeme explicitne určiť prostredníctvom indexu rekuperácie. U mužov dosahoval v najstarších transformačných generáciách z druhej polovice 60. rokov viac menej stabilne len približne 44 – 48 %. Naopak u žien už v týchto skupinách registrujeme pomerne významný medzigeneračný rast z niečo viac ako 30 % na 48 %. Úspešnosť dobiehania tak bola v tomto prípade vyššia u mužov. Smerom k mladším generáciám môžeme u oboch pohlaví identifikovať rastový trend, no ten bol o niečo dynamickejší na strane žien. Index rekuperácie sa u oboch pohlaví dostal výraznejšie nad hranicu 60 % pričom posledné známe úrovne z generácie 1975 hovoria o takmer 68 % u mužov a 70 % u žien.

Možný ďalší vývoj generačnej sobášnosti osôb narodených od polovice 70. do konca 80. rokov sme sa snažili simulovať prostredníctvom 3 projekčných scenárov. V prípade, že by sa posledná známa úroveň indexu rekuperácie nezmenila (konštantný scenár) generačná sobášnosť mužov i žien by naďalej klesala. U žien by to však bolo až do najmladšej generácie z roku 1990, kým u mužov pozorujeme

od osôb narodených v druhej polovici 80. rokov určitú stabilizáciu. Pri naplnení tohto vývojového scenára by tak generačná sobášnosť klesla u mužov na necelých 68 % a u žien by to bolo približne 71,5 %. Podobný, len o niečo dynamickejší pokles môžeme identifikovať aj v prípade, že ďalší vývoj indexu rekuperácie by sa riadil podľa priemerného scenára. Priemerná známa hodnota úrovne dobiehania v posledných 5 generáciách by u mužov priniesla pokles až pod úroveň 64 % a u žien na necelých 69 %. Len pri zachovaní pozitívneho smerovania, ktoré bolo identifikované v posledných 3 generáciách, a jeho priemernej úrovne by sa po prvotnom poklese tento vývojový trend zvrátil a v najmladších generáciách by sa sobášnosť postupne zvyšovala. U mužov by nielen fáza očakávaného poklesu, ale aj následného oživenia prebiehala o niečo dynamickejšie. Vďaka tomu by sa úroveň sobášnosti mužov i žien narodených v roku 1990 dostala na približne rovnakú hodnotu (77 %, resp. 83 %), akú dosahovali generácie z polovice 70. rokov. Na záver ešte doplníme, že k naplneniu tohto scenára by sa v najbližších cca 15 rokoch index rekuperácie do generácie 1990 musel u mužov zvýšiť z približne 68 % na viac ako 85 % a u žien z približne 71 % na viac ako 87 %.

Graf č. 17 a 18: Reálny a očakávaný vývoj generačnej sobášnosti slobodných mužov a žien podľa jednotlivých vývojových scenárov, generácie 1960 – 1990

Zdroj údajov: ŠÚ SR, výpočty autora

6. ZÁVER

Sobášnosť slobodných osôb na Slovensku prešla v posledných troch desaťročiach viacerými významnými, dynamicky sa presadzujúcimi a v našej spoločnosti historicky jedinečnými zmenami. Model skorého a takmer univerzálneho vstupu do prvého manželstva, ktorý má na našom území historický pôvod a po druhej svetovej vojne bol navyše v špecifických podmienkach ešte viac upevnený, nenašiel po roku 1989 širšie uplatnenie. Výsledkom bol prudký pokles sobášnosti v úzkom previazaní na kontinuálne posúvanie prvého sobáša do vyššieho veku.

Uvedené vlastnosti matriomoniálneho správania bolo možné identifikovať aj na vývoji generačných indikátorov časovania a intenzity sobášnosti. Potvrdila sa

vysoká, no súčasne mierne klesajúca úroveň generačnej sobášnosti. Zistený pokles však bol len veľmi obmedzený a dotýkal sa vo väčšej miere mužov ako žien. Rovnako aj zmeny v časovaní manželského štartu boli v generačnom vyjadrení v podstate minimálne. U mužov dokonca v najstarších generáciách bolo možné identifikovať dočasný medzigeneračný pokles priemerného veku pri prvom sobáši, kým u žien nachádzame pomerne dlhodobú stabilitu jeho hodnôt.

Až v skupinách osôb narodených v druhej polovici 60. rokov môžeme jednoznačne hovoriť o dynamizácii nárastu priemerného veku, ako aj poklesu generačnej sobášnosti. Tieto vývojové trendy sú podmienené významným znížením šancí slobodných mužov a žien na vstup do manželstva v prvej polovici reprodukčného obdobia. Navyše, ako ukázal vývoj objemu odkladania, tento proces sa medzigeneračne postupne prehlboval. Zaujímavosťou pritom je, že kým u mužov v najmladších generáciách registrujeme určitú stabilizáciu, u žien sa objem odloženej generačnej sobášnosti ďalej zväčšuje. Rovnako medzigeneračne môžeme vidieť prehlbujúci sa objem dobehutej sobášnosti vo vyššom veku. Ten však svojím rozsahom nedokáže plne pokryť dané zníženie v mladších vekových skupinách, a preto sa pokles generačnej sobášnosti slobodných mužov a žien čiastočne urýchlil. Podľa dostupných údajov sa dá očakávať, že v generáciách z druhej polovice 70. rokov by generačná sobášnosť mohla u mužov klesnúť pod hranicu 65 % a u žien pod úroveň 75 %.

Možný vývoj v najmladších transformačných generáciách z druhej polovice 70. a najmä z 80. rokov závisí od predpokladanej úrovne rekuperácie. V prípade, že by nedošlo k zmene poslednej známej hodnoty indexu rekuperácie, potom by generačná sobášnosť postupne klesla u mužov pod hranicu 68 % a u žien by sa dostala blízko úrovne 70 %. Len pri výraznejšom oživení generačnej sobášnosti vo vyššom veku je možné očakávať postupné spomalenie trendu poklesu a v najmladších analyzovaných generáciách z druhej polovice 80. rokov dokonca aj určitý nárast generačnej sobášnosti. Na naplnenie tohto scenára však zatiaľ nepozorujeme v sobášnom správaní na Slovensku pozorované žiadne signály.

LITERATÚRA

- [1] DŽAMBAZOVIČ, R.: Reprodukčné a rodinné správanie na Slovensku (sociologická interpretácia trendov). In: Chorvát, I. – Džambazovič, R. (eds.): Rodina na Slovensku v teórii a vo výskume. Bratislava : STIMUL, 2015, s. 11 – 51.
- [2] DŽAMBAZOVIČ, R.: S kým žijeme v jednej domácnosti? Meniace sa formy rodinného správania na Slovensku z pohľadu štruktúry domácností. In: Slovenská štatistika a demografia. 2016, roč. 26, č. 1, s. 29 – 47.
- [3] Federální statistický úřad: Tabulky sňatečnosti svobodných ČSSR, ČSR a SSR za roky 1961 – 1988. Praha: Federální statistický úřad, 1984.
- [4] HAJNAL, J.: European marriage pattern in historical perspective. In: Glass, D.V. and Eversley., D.E.C.: Population in History. Arnold, Londres, 1965, s. 101 – 143.
- [5] KALMIJN, M.: Explaining cross-national differences in marriage, cohabitation, and divorce in Europe, 1990 – 2000. Population studies, 2007, č. 3, s. 243 – 263.
- [6] LIVI BACCI, M.: Populace v evropské historii. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.
- [7] MONNIER, A. – RYCHTAŘÍKOVÁ, J.: The Division of Europe into East and West. Population: An English Selection, 1992, č. 4, s. 129 – 160

- [8] PAVLÍK, Z. – RYCHTAŘÍKOVÁ, J. – ŠUBRTOVÁ, A.: Základy demografie. Praha: Academia, 1986.
- [9] PILINSKÁ, V. (ed.): Demografická charakteristika rodiny na Slovensku. Bratislava: INFOSTAT, 2005.
- [10] PODMANICKÁ, Z. (ed.): Rodinné správanie populácie Slovenska. Bratislava: ŠÚ SR, 2015.
- [11] POTANČOKOVÁ, M. Plodnosť žien na Slovensku v období rokov 1950 – 2007 v generačnom pohľade. Bratislava: INFOSTAT, 2008.
- [12] POTANČOKOVÁ, M.: Zmena reprodukčného správania populácie Slovenska po roku 1989: trendy, príčiny a dôsledky. In: M. Piscová (ed.): Desaťročia premien slovenskej spoločnosti. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2011, s. 142 – 159.
- [13] ROTHENBACHER, F.: The European Population 1850 – 1945. New York: Palgrave Macmillan, 2002.
- [14] RYCHTAŘÍKOVÁ, J.: Tabulky sňatečnosti a jejich konstrukce. Demografie, 1984, č. 2, s. 110 – 122.
- [15] SOBOTKA, T. – ZEMAN, K. – LESTHAEGHE, R. – FREJKA, T.: Postponement and recuperation in cohort fertility: new analytical and projection methods and their application. European Demographic Research Papers 2011–2, Vienna: Vienna Institute of Demography, Austrian Academy of Sciences, 2011.
- [16] ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P.: Náčrt vývoja sobášnosti na Slovensku v rokoch 1919 – 1937. Bratislava: STIMUL, 2008.
- [17] ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P.: 100 rokov obyvateľstva Slovenska. Od vzniku Československa po súčasnosť. Bratislava: Centrum pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska. Filozofická fakulta UK Bratislava, 2018.
- [18] ŠPROCHA, B., – VAŇO, B., – BLEHA, B.: Prognóza vývoja rodín a domácností na Slovensku do roku 2030. Bratislava: INFOSTAT, 2014.
- [19] UNITED NATIONS: Manual X. Indirect Techniques for Demographic Estimation. New York: United Nations, 1983.
- [20] VAŇO, B. a kol.: Obyvateľstvo Slovenska 1945–2000. Bratislava: INFOSTAT, 2001.
- [21] VAN DE KAA, D., J. Europe second demographic transition. Population Bulletin, 1987.
- [22] YOO, S.H.: Postponement and recuperation in cohort marriage: The experience of South Korea. In: Demographic Research, 2016, č. 35, s. 1045 – 1078.

RESUMÉ

Sobášnosť slobodných mužov a žien na Slovensku prechádza od začiatku 90. rokov viacerými významnými, dynamicky sa presadzujúcimi a pre slovenskú spoločnosť v mnohých aspektoch historicky jedinečnými zmenami. K ich hlavným znakom patrí predovšetkým pokles intenzity vstupu do prvého manželstva a jeho stabilizácia na výrazne nižšej úrovni, ako aj prvého sobáša do vyššieho veku. Historicky platný model skorej a takmer univerzálnej sobášnosti tak v priebehu pár desaťročí bol opustený. Tieto a ďalšie zmeny v procese sobášnosti sú na Slovensku v prierezovom pohľade pomerne známe. Otázka však je, či a ako sa prejavujú v longitudinálnom vývoji.

Získané výsledky potvrdili medzigeneračné pretrvávanie pomerne vysokej, aj keď postupne klesajúcej sobášnosti pri skorom vstupe do prvého manželstva. O niečo rýchlejšie pritom klesala intenzita sobášnosti u mužov a aj v ich prípade došlo k väčším zmenám v časovaní. U žien najmä z hľadiska priemerného veku pri prvom sobáši môžeme hovoriť o významnej stabilite. Tá bola narušená až v generáciách

z druhej polovice 60. rokov. Nastalo výrazné prehĺbovanie procesu odkladania a tým poklesu pravdepodobnosti sobáša slobodných mužov a žien v mladšom veku. Súčasne s tým sme svedkami kontinuálneho zvyšovania hodnôt generačného priemerného veku pri prvom sobáši. Proces odkladania sa medzigeneračne prehľboval a tým urýchlil v prierezovom pohľade pokles sobášnosti. Keďže však dobiehanie odložených sobášov vo vyššom veku nedokázalo v plnej miere saturovať tento pokles, nastáva aj k poklesu generačnej sobášnosti. Podľa všetkých vývojových scenárov je možné očakávať, že tento trend bude pokračovať aj pri mladších generáciám a len v prípade výraznejšieho oživenia rekuperácie by mohol byť zastavený u osôb narodených v druhej polovici 80. rokov. V dôsledku týchto zmien je zrejmé, že model skorej a takmer univerzálnej sobášnosti na Slovensku stratil svoju univerzálnosť. Výsledkom je tak nielen komplexná transformácia sobášneho správania, ale aj štruktúry obyvateľstva podľa rodinného stavu. Dá sa očakávať, že približne tretina mužov a viac ako štvrtina žien zostane v najmladších generáciách trvalo bez osobnej skúsenosti so životom v manželstve.

RESUME

The nuptiality of single men and women in Slovakia has undergone several significant, dynamically enforcing and in many aspects historically unique changes in the Slovak society since the beginning of the 1990s. Their main features include a decrease in the intensity of entry into the first marriage and their stabilization at a significantly lower level, as well as the shift of first marriages into higher age. The historically valid model of early and almost universal marriage was abandoned in a few decades. These and other changes in the marriage process are relatively well known in Slovakia in cross-sectional terms. However, a question arises whether are they manifested in a longitudinal development.

The obtained results confirmed the inter-cohort persistence of relatively high, albeit gradually declining, marriage rates and early entries into marriages. Marriage rates for men declined somewhat faster and there were also major changes in timing. For women, especially in terms of mean age at first marriage, we can talk about significant stability. It was disrupted only in cohorts of the second half of the 1960s.

There has been a significant deepening of the postponement process and thus a decrease in the probability of marriage of single men and women at a younger age. At the same time, we are witnessing a continuous increase in the values of cohort mean age at the first marriage. The process of postponement deepened intergenerally and thus accelerating the decline in marriage in a cross-sectional perspective. However, as the recuperation of postponed marriages at an older age was not been able to fully saturate this decline, there is also a decline in cohort marriage rates. According to all development scenarios, this trend can be expected to continue towards the younger cohorts and only in cases of more significant recuperation could it be stopped among men and women born in the second half of the 1980s. As a result of these changes, it is apparent that the model of early and almost universal marriage in Slovakia has lost its justification. It resulted is not only in a comprehensive transformation of marital behaviour, but also the structure of the population according to marital status. It can be expected that about a third of men and more than a quarter of women will remain in the youngest cohorts permanently without personal experience of marriage.

PROFESIJNÝ ŽIVOTOPIS

RNDr. Branislav Šprocha, PhD., absolvoval magisterské štúdium na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe v odbore demografia a geodemografia (2006). V roku 2011 ukončil doktorandské štúdium v programe demografia a v roku 2021 sa na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave habilitoval v odbore humánna geografia. Od roku 2007 je vedeckovýskumným pracovníkom Výskumného demografického centra pri INFOSTAT-e a od roku 2009 vedeckým pracovníkom Prognostického ústavu Centra spoločenských a psychologických vied SAV. V roku 2015 sa stal vedúcim Výskumného demografického centra. V oblasti demografie sa špecializuje na problematiku rodinného a reprodukčného správania a ich vplyvu na spoločnosť. Okrem toho sa zameriava na analýzu vybraných populačných štruktúr, reprodukčného správania rómskeho obyvateľstva na Slovensku a otázky konštrukcie populačných prognóz.

KONTAKT

branislav.sprocha@gmail.com